

LBRIS

We know
books

Editor: *Vasile Burlui*

Redactor: *Nicoleta Dabija*

Corectură și indice de nume: *Ioan Drăghici*

Tehnoredactor: *Alexandra Uzier*

Coperta: *Paul Gorban*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SIMION, EUGEN

Fragmente critice / Eugen Simion. - Iași :
Cartea Românească Educațional, 2021-

8 vol.

ISBN 978-606-057-045-5

Vol. 5 : Sfârșitul literaturii? / pref. de Loredana Cuzmici;
cuv. înainte de Eugen Simion. - 2021. - Index. -
ISBN 978-606-057-050-9

I. Cuzmici, Loredana (pref.)

82.09

Grupul Editorial Cartea Românească Educațional
Copyright © pentru prezenta ediție (a II-a),
Editura Cartea Românească Educațional, 2021
www.librariacartearomaneasca.ro/ecredu.ro

EUGEN SIMION

FRAGMENTE CRITICE

V

Sfârșitul literaturii?

Prefață de Loredana Cuzmici

Cuvânt înainte de Eugen Simion

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

CUPRINS

CRITICA LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI (Loredana CUZMICI).....	5
Cuvânt înainte.....	13
SFÂRȘITUL LITERATURII?.....	19
O epocă a sfârșiturilor.....	23
Moare, cu adevărat, literatura?.....	28
Când n-a fost literatura în criză?.....	30
Un discurs despre sine sau un discurs despre lume? Canonul didactic. Ce învață azi un elev despre literatură.....	33
Critica literară în epoca post-umanismelor. O nouă sinteză.....	37
Literatura are putere chiar și atunci când i se ia puterea.....	39
Literatura – „un savoir des singularités”.....	43
Paradoxul literaturii care își trăiește fastuos sfârșitul.....	44
LITERATURA LA ÎNCEPUT DE SECOL.....	49
Fervoarea libertății.....	51
Literatura la început de secol.....	54
Tot despre „romgleză”.....	58
„Forma Mentis”.....	61
Canonul și șotronul. Răspuns lui D. Țepeneag.....	65
Despre prietenie. Cu gândul la Marin Preda.....	73
Marin Preda 80.....	77
Marin Preda, 25 de ani după.....	84
La Siliștea-Gumești.....	87
Un Sainte-Beuve al epocii mediatice. Bernard Pivot.....	90
Moartea unui mare artist: Ion Gheorghiu.....	96
I.L. Caragiale în țara lui Eminescu.....	99
„Ce vezi? – nimic. O numeroasă natură înconjurătoare”. Nicolae Iliescu.....	102
Enescu, discipol al armoniei.....	111

Ion Heliade Rădulescu. Motivele unei demisii.....	116
Un nou realism? un realism postmodern?.....	123
Cum polemizăm.....	127
Leonardo da Vinci, discipol al experienței.....	131
Politici culturale.....	136
Un boier al spiritului.....	140
Spiritul latin și spiritul fenician.....	142
Debutul unui prozator: Bogdan Popescu.....	152
Un boier de Țară... Zaharia Stancu.....	156
Al. Piru. Un ultim critic „generalist”.....	161
Memoria culturală a modernității.....	169
Despre genialitate și despre spiritul de cârtire la români.....	186
Oamenii mei (I).....	189
Oamenii mei (II).....	196
Oamenii mei (III).....	205
Planetă pentru un tânăr critic.....	224
Ion Barbu și interpreții săi.....	227
Nicolae Breban 70.....	232
Ce citim, cum citim?.....	239
Grigore Vieru 70.....	242
Correspondenții lui I.L. Caragiale.....	248
Maurice Nadeau, un maratonist al criticii literare.....	252
Oameni care au fost.....	274
Manuscrisele lui Eminescu.....	278
„Prevorbire” despre un mare artist. Alexandru Ciucurencu.....	286
Noi, ploieștenii.....	290
Schiță de autoportret.....	293
Câteva precizări.....	297
Labiș, Sorescu, Nichita Stănescu.....	302
Modelul Steinhardt.....	306
Fănuș Neagu 70.....	309
Timotei Cipariu.....	319
Virgil Tănase. Schiță de portret.....	325
Sorescu.....	328
„Țară-i asta, măi Costache?”.....	331
Jean-Paul Sartre revine.....	335
„Fracturiștii”.....	338
Cămărilor memoriei. G. Dimisianu.....	349

Grupul oniric.....	352
Tristan Tzara, poetul ca un lup înfometat.....	355
Literatură și loterie.....	358
Lumea ca o carte. Provocările scriitorului de azi.....	363
Un greiere care cântă într-o gură de leu.....	374
Limitele compromisului.....	376
Biblia lui Petru Pavel Aron.....	379
Despre praxiologie. Acțiunea și sistemul lumii.....	383
O fabulă swiftiană: <i>Cimitirul Buna-Vestire</i>	389
PENSER L'EUROPE, PENSER L'INCERTAIN.....	405
JURNAL PUBLIC.....	439
Nicio agresiune nu este legitimă.....	441
Despre cultura inculturii.....	443
O precizare.....	447
Lumea basarabeană.....	450
Starea culturii: între aspirație și realitate.....	453
Limbaajul public.....	457
Intellectualii de stânga.....	461
Retorica integrării. Cinci tipuri de discurs.....	466
Început de drum.....	471
Despre boieria spiritului.....	476
Bucovina.....	479
De ce, domnule ministru?.....	482
Despre discriminare.....	487
O profeție politică din 1953.....	491
Despre manelizarea României.....	495
Întâmplări ciudate.....	497
Pleacă dinozaurii, sosesc rinocerii.....	500
Lumea rurală.....	503
Felurite.....	509
Nouă propuneri pentru Președintele Uniunii Scriitorilor.....	513
GENUL MORALISTIC.....	517
Recitind pe G. Ibrăileanu.....	519
Creatorii de limbaaj.....	524
Despre ură.....	527

Maiorescu, sincronicul.....	529
Notații mărunte despre Judecata, iubire și vrajbă.....	532
„O bătrânețe goetheană”.....	535
Reflecții despre tristețile omului nereligios.....	539
Despre adevăr.....	542
Istoria spiritului și formele gramaticale în viziunea lui Noica.....	545
A face și, mai ales, a nu face.....	548
O temă inactuală: „căutarea de negăsire”.....	552
Câteva reflecții (tot mărunte și tot inactuale).....	554
Despre frică.....	557
Poezia ca ezitare îndelungă între sunet și înțeles.....	560
Îmi place, nu-mi place.....	563
Istoria ca știință a lucrurilor ce nu se repetă.....	566
Știință și ortodoxie.....	569
Matematica – o cunoaștere mântuitoare, o știință inefabilă.....	572
REFLECȚII DESPRE CRITICA LITERARĂ.....	575
Însemnări despre critica literară.....	577
Despre invenția critică.....	580
De ce scriem? Cine ne citește?.....	583
Cititorul profesionist.....	586
Despre inutilitatea și genialitatea criticii literare.....	589
Reflecții despre istoria literară.....	592
INTERVIURI.....	603
Iubesc, azi, mai mult literatura decât pe oamenii de litere. Dialog cu Andrei Grigor și Lucian Chișu.....	605
Sindromul preeminenței... Convorbire cu Daniel Cristea-Enache.....	616
Convorbire cu Cassian Maria Spiridon.....	626
Dialog cu Adrian Păunescu.....	636
INDICE DE NUME	643

Critica la începutul mileniului trei

Eugen Simion rămâne un om de cultură norocos, cu toate vocile cârtitoare greu evitabile din jurul numelui său: a traversat mai multe epoci literare, a semnat destule volume care să-i asigure un loc central în literatura română, a cunoscut marginalitatea și gloria deopotrivă și nu l-au ocolit nici bolile profesionale ale criticului, mai ales semnele de întrebare ale rostului și nerostului, rezolvate, din fericire, în favoarea literaturii.

Volumul al cincilea al *Fragmentelor critice* reflectă, la o vârstă fericită a recapitulărilor fecunde, preocupările de-a lungul câtorva decenii ale autorului: receptarea autorilor congeneri, recitirea atentă a clasicii, problematizarea marilor mituri teoretice ale secolului al XX-lea, promovarea tinerilor scriitori și critici apropiați ideatic, glose despre alte forme de artă precum pictura sau despre mari personalități din varii domenii. Pe de altă parte, apar preocupări specifice timpului, tulburătoare decenii imediate de după Revoluție, la fel de *obsedante* ca și cel de odinioară, deși sub semnul salvator al libertății. Autorul dezbate și aspecte conexe literaturii, iradiind din sfera mai largă și haotică a socialului: invazia media, relativizarea valorilor, polarizarea păguboasă a lumii culturale, noile paradigme ale europenizării și globalizării. Nu lipsesc nici atitudinile polemice, dar nu sub forma atacului, ci mai ales ca apărare în fața unor acuze excesive.

În mare, volumul oferă câteva sinteze teoretice, evocări ale marilor prietenii, articole sau tablete pe teme culturale și sociale variate, destule fragmente imagologice precum și intervenții din cadrul unor colocvii sau interviuri și mărturisiri importante pentru configurarea unui portret de autor.

Vocația sintezei, pe care Eugen Simion a dovedit-o cu prisosință în marile studii anterioare, de la *Scriitori români de*

azi la *Ficțiunea jurnalului intim*, se regăsește, pentru început, în paginile care pun problema sfârșitului literaturii, acompaniate de un mare semn de întrebare. Dacă Dumnezeu a murit, după celebra aserțiune nietzscheană și dacă ulterior va fi proclamată și moartea autorului, inevitabil se va pune și problema dispariției literaturii. Moda apocaliptică a modernității și postmodernității nu-l atrage pe Eugen Simion, chibzuit în preluarea ideilor care circulă în mediile culturale. Folosind titluri-cheie din bibliografia problematicii, semnate de William Marx, Antoine Compagnon, Richard Millet sau Tzvetan Todorov, autorul nostru nu aderă la viziunea fatalistă, admitând însă faptul că literatura trece prin prefaceri masive, radicale pe alocuri, provocate de noua civilizație a imaginii și a suportului electronic. Surprinde și paradoxul antiliteraturii, care tot de limbaj are nevoie pentru a-și exhiba neputințele, distanțându-se critic de formalism și structuralism care au dus, într-o măsură considerabilă, la această autofagie a artei scrisului. Perenitatea crizei (fecunde) în cultură este o altă demonstrație cu argumente, excepție făcând literatura clandestină din regimuri totalitare, aflată, ce-i drept, în moarte clinică, dar resuscitată ulterior, în condiții de libertate. Adept al „mutației valorilor estetice”, asemenea unuia dintre modelele sale critice, Eugen Simion constată că, într-adevăr, devalorizarea și nișarea literaturii se produce iremediabil, dar existența ei va continua, fie și sub alte forme, în ciuda posibilului deces al literaturii pe hârtie. Ulterior, în *Lumea ca o carte. Provocările scriitorului de azi* adaugă alte detalii și argumente privitoare la toate aceste transformări ale condiției literaturii cărora filologii trebuie să le facă față.

O a doua sinteză prezentă în volum este „Memoria culturală a modernității”. De la polisemantismul termenilor *tradiție* și *modernitate* până la antimodernism, avangardă, neomodernism și postmodernism, Eugen Simion este atent la nuanțe și prefaceri conceptuale, la clasificări care nu pot fi unilaterale și inventariază aporturile-cheie ale cercetătorilor și scriitorilor reprezentativi. Spre deosebire de tradiție, prin definiție mai ales locală, modernitatea beneficiază de avantajul liberei circulații și criticul constată această forță iradiantă

superioară inclusiv cu argumente extraestetice: „Arta europeană (și nu numai) renunță la poștalion și începe să călătorească, mult mai rapid, cu trenul. Apoi cu avionul...”. Concluzia autorului reamintește exodul valorilor românești provocat fie de mirajul cultural occidental, fie de instalarea regimului totalitar: „Am putea spune că modernitatea românească a trimis în Europa (îndeosebi în Franța) un contingent important de detonatori...”.

Condiția criticului reprezintă o altă temă majoră a volumului. Autorul pledează pentru reabilitarea moralismului, într-un sector al prea multor atitudini dictate de partide culturale și dovedește, ca și Lovinescu odinioară, că autonomia esteticului nu exclude etica. Prin urmare, criticul devine *volens nolens*, „un pedagog, dublat de un judecător care ar trebui să fie incoruptibil”, asumându-și inclusiv riscul de a nu-i fi aprobate și admirate toate ideile: „un critic care nu provoacă obiecții este un critic care nu există”. Îi repugnă apoi criticii angajați în dispute neloiale – „Nimeni n-a făcut carieră în critica literară înjurând sau laudând la comandă.” – și discursul polemic ajuns „în subsolurile limbajului”. O altă idee importantă este aceea a „caracterului relativ al clasificărilor literare”, iar criticul o tratează cu umor ploieștean: „Dacă noi, europenii de la Dunăre, o ținem așa, mațu-gaia la infinit (rural/ urban, clasic/ modern, conservator/ reformator în literatură etc.) nu mai avem timp să vedem că literatura nu ține seama de prejudecățile noastre...”. De-a lungul paginilor se poate desprinde un veritabil îndreptar sau ghid practic, incluzând greșeala fecundă („niciun critic nu este infailibil în judecățile lui și nicio istorie a literaturii nu este definitivă”) sau prejudecata metodei critice, care, în fond, reprezintă o combinație diferită de metode, în funcție de text. Că un critic eficient trebuie să aibă „vocație de povestitor” este o altă credință mărturisită de mai multe ori în analizele și sintezele volumului. Referindu-se la Maurice Nadeau și la modelul instituit de acesta în cultura europeană, criticul român inventariază și alte aspecte esențiale în judecata limpede a unei opere: „Ce-ar mai intra în stilul de lucru al criticului: tendința lui de a se pune în pielea autorului. «O formă de

vampirizare», scrie el. [...] Criticul trebuie să înmoaie penița [...] în cerneala celui care a scris cartea pe care o comentează...". În altă parte, Eugen Simion se declară un „cititor tradiționalist” care validează resursele existențiale uriașe deținute de actul lecturii („O lectură atentă dintr-un autor vechi mă împacă miraculos cu lumea și literatura.”) și mărturisește un program de lucru constant, care îi echilibrează ideile: „Citesc pe moderni dimineața și pe clasici după-amiază.” Așadar, rezultă un portret de critic lovinescian în privința misticii literaturii, călinescian în ironie și în atenția acordată „prozei ideilor”, deopotrivă atent la noutățile din spațiul francez în privința abordării textului literar.

O altă constantă a volumului o reprezintă evocarea marilor prietenii și nu puține sunt articolele admirative: „Orice critic literar de cursă lungă are *autorii lui*, adică un număr de opere pe care mizează și pe care le propune ca modele.”. Astfel, autorii lui Eugen Simion sunt Marin Preda („Am scris la moartea scriitorului că merită să fii critic literar într-o literatură în care există Marin Preda... Cred și azi același lucru.”), Nichita Stănescu („Se mișcă grațios ca un zeu tânăr prin memoria mea...”), Marin Sorescu, Fănuș Neagu („scriitor cu limbă rea și inima bună”), Nicolae Breban („O veritabilă uzină de armament greu.”), Valeriu Cristea, Al Piru, italianistul Alexandru Balaci, numit „un boier al spiritului”, Zaharia Stancu – „un boier de țară”, Grigore Vieru, Mihai Cimpoi ș.a... Criticul devine avocat al apărării marilor valori, poate dând prea multă atenție lecturilor mefiente, nu neapărat demolatoare, având și ele rostul lor în evoluția receptării. Îi admiră nu pe optzeciștii de estradă, ci pe cei mai puțin titrați în spațiul public, precum Nicolae Iliescu sau Ioan Lăcustă și recomandă fără economie la superlative autori tineri ai momentului, precum Bogdan Popescu, „un auditiv” din familia lui Caragiale sau Preda, maestru al „plăcerii spunerii” și al „prozei estete”. În capitolul „Oamenii mei” sunt prezenți regretatul Andrei Grigor, ale cărui cărți, *Cazarma cu ficțiuni*, respectiv *Căruța lui Moromete* merită mai multă popularizare, Nicolae Bârna, Daniel Cristea-Enache, Răzvan Voncu, paginile dovedind un cult al prieteniei și al

pedagogiei critice („*Caictismul* înseamnă, între altele, o atmosferă de toleranță intelectuală și un spirit de construcție în literatură.”), resuscitând și celebrul titlu lovinescian „Planetă pentru un tânăr critic”.

Dintre marii scriitori din diaspora românească, Eugen Simion îi preferă și îi prezintă pe D. Țepeneag, Virgil Tănase, Eliade, face adesea referiri la Cioran și Petru Dumitriu și îl readuce în atenție pe Elie Wiesel, devenit membru de onoare al Academiei Române în 2001.

Nu lipsesc racordurile la contemporaneitate, așa încât ne întâlnim și cu fracturiștii, poeziile lui Marius Ianuș beneficiind de o analiză atentă (de remarcat și lirismul criticii: „poemul este târât, ca și până acum, prin canalele de scurgere ale existenței”).

Pe lângă literatură, pe critic îl interesează și alte domenii conexe, așa încât regăsim referiri la pictura lui Ion Gheorghiu sau a lui Alexandru Ciucurencu (savuroasa poveste a portretului lui G. Călinescu), la personalitatea lui Enescu și „umiliința față de lucruri”, la fascinantul peste secole Leonardo da Vinci.

Întoarcerea la marii clasici se petrece de mai multe ori de-a lungul *Fragmentelor critice*, cu analize incitante de felul eseului „I.L. Caragiale în țara lui Eminescu”, dar și cu povestea corespondenței lui Caragiale ori a manuscriselor eminesciene. În egală măsură, criticul este atent și la „dimineața” culturii române: Timotei Cipariu, Ion Heliade Rădulescu, *Biblia* lui Petru Pavel Aron sunt teme ale altor articole. Clasicii interbelicului precum Ibrăileanu, Arghezi sau Ion Barbu în lectura lui Basarab Nicolescu sunt, de asemenea, abordați din perspective noi. Criticul atrage atenția și asupra unor personalități precum cea a lui Pantelimon Halipa sau Anița Nandriș, prea puțin cunoscuți la ora respectivă publicului cititor.

Atașamentul față de spațiul cultural francez se vede prin referirile constante la ideile unor mari personalități: Roland Barthes, Jean-Pierre Richard, Sartre, Thierry de Montbrial. Parcurgem și portrete extinse, precum cel dedicat lui Bernard Pivot, „un Sainte-Beuve al epocii mediatice” sau lui

Maurice Nadeau, „un maratonist al criticii literare” și un model în domeniu: „O modestie care nu-i deloc vanitoasă și o atitudine care contrazice în chip evident modelul de vedetă intelectuală propus de *societatea spectacolului*.”

O altă direcție tematică destul de consistentă o reprezintă specificul românesc, mai ales tarele acestuia. În Europa coexistă „spiritul latin și spiritul fenician”, cel dintâi marcat de „spiritul de insubordonare”, dar și de boala tipică *taedium vitae*. Pe urmele lui Caragiale, remarcă „zeflemeaua” bună la toate, iar conașionalii noștri se dovedesc „doctori docenți în trănăneală” sau „oameni de vorbe”. În alt context, „spiritul de cârtire la români” devine chiar „geniul cârtirii”, pentru că „A fi împotriva este o datorie și o expresie a respectabilității naționale.”, încât „tot cârtind, românilor le rămâne prea puțin timp să mai construiască. Cine mai ridică, în acest caz, catedralele?”. Scriitorul român generic suferă de „sindromul preemineței”: „drama scriitorului român este că el vrea să fie nu numai cel mai mare scriitor român, dar și unicul”. Mândru de originile sale ploieștene, Eugen Simion nu nesocotește apetitul pentru exces al localnicilor, iar în *Noi, ploieștenii...* nu ocolește autoironia: „De foarte tineri, noi, ploieștenii, ne manifestăm simțul nostru liric și sentimentul nostru patriotic...”. *Schiță de autoportret* denunță o „tară” personală, impaciența producătoare de gafe și merită semnalat umorul produs de contextul proceselor legate de o clădire a Academiei: „Așa că, iubiți cititori, căutați-mă de aici înainte la tribunal... Am, n-am treabă, la 12 trecute fix voi fi acolo...”.

Portretul criticului se completează astfel și cu trăsături combative. Un atribut care se tot repetă, „oborean”, surprinde un tip de umanitate incompatibilă cu civilizația și cultura, la fel ca numele generic de scriitor ratat și resentimentar „Pistil Pistilovici”. Sceptic nemântuit, autonomindu-se „oaia neagră a criticii literare românești” din perioada postdecembristă, Eugen Simion atacă simplismul dihotomiilor de tipul stânga-dreapta, „temnița sau Academia” și deplânge nerecunoașterea marilor realizări culturale, de la DGLR la DOOM și edițiile critice importante. Îi repugnă „procurorii morali”, „impulsurile iacobine”, „teroriștii literari” sau „terorismul

revizionist” și îl deranjează atributul de conservator sau altele colorate politic, precum nomenclaturist sau criptocomunist, constatând cu amărăciune autoironică: „Locul meu este, în eternitate, printre cei care se opun progresului în literatură...”. Criticul se referă apoi la faptul că „pleacă din zaurii, sosesc rinocerii”, avertizându-și cititorii în privința pericolelor ideologice. Prin urmare, nu pregetă să-și exprime dezaprobarea și față de situații geopolitice aberante precum fenomenul Kosovo.

În egală măsură, sunt sancționate „moravurile mahalalei literare” și moftul cultural, „fanatisme ale elitismului” (elitismul e numit „ciocoism cinic”), dar și „vedeta intelectuală” din „societatea spectacolului”. Observă cu tristețe apetitul noilor generații pentru „literatura Coca-Cola” și pentru romgleză, rezultând un crochiu cu note umoristice: „Romeo este azi specialist în informatică, iar Julieta tocmai și-a trecut doctoratul în relații internaționale.” sau, în altă parte, „Dinu Păturică a devenit, în epoca noastră, om politic sau informatician, iar Kera Duduca este doctor în științe politice.” Cu toate acestea, discursul imagologic nu se reduce la relele lumii românești, ci aduce în discuție mai ales mari valori care dezmint atitudinile demitizante.

Astfel, ideile recurente în volum merită recapitulate („Pentru că, se știe, ceea ce se repetă are o semnificație.”): perimarea postmodernismului, mai ales a ingineriei textuale și a autoreferențialității obositoare, faptul că un critic bun trebuie să aibă „imaginația ideilor” sau să fie un „bun prozator de idei”, fără a se erija într-un profet, necesitatea ca opera literară să nu „suporte la infinit păcatele morale și ideologice ale omului ce a scris-o” pentru că „Democrația, s-a spus de atâtea ori, începe cu dreptul celui alt de a nu fi de acord cu tine.”

Mai puțin întâlnită în familia criticilor, atitudinea discret religioasă poate părea surprinzătoare dacă socotim anii (mulți) de ateism obligatoriu, mai ales în discursul public. Pentru Eugen Simion, desacralizarea lumii nu se petrece în mod iremediabil, ca și pentru autorul de care s-a ocupat în-deaproape, Mircea Eliade. În spațiul profan al criticii, pătrunde încrederea că literatura bună, promovată cu onestitate,

sporește binele, adevărul și frumusețea din lume. Referirile la „nevăzutul, neauzitul, nepipăitul” din existență sunt frecvente și constatăm că autorul deplânge distrugerea sau ignorarea „corolei de minuni a lumii”. Unele formulări par contaminate mistic: „un cuvânt care-mi place, mila” și mărturisirile de credință se strecoară în discursul autoreferențial: „Pentru mine, om de litere, știința este o disciplină fundamentală care are grijă ca omul să se cunoască pe sine și să cunoască ceea ce este în afara lui (universul ce-l poartă), în timp ce religia se ocupă de sufletul omului și este păznicul lui.”. Nu e de mirare, așadar, că pentru Eugen Simion religia este o „formă înaltă de filosofie” și că volumul se încheie cu o concluzie-îndemn preluată din *Biblie*: „fă ca și când ai trăi o veșnicie, roagă-te ca și când ai muri mâine”.

Coexistă, astfel, în volumul de față, mai multe tipuri de discurs: domină, desigur, cel critic și teoretic, la care se adaugă fragmente autobiografice și biografice, filoane lirice, irizări mistice și tăieturi polemice. Ca în celebrul *Nu* al tânărului Ionescu, Eugen Simion combină registre aparent incompatibile, asumându-și o formă de critică la persoana întâi, ca să preluăm formula admiratului și admirabilului Steinhardt. Prin urmare, conviețuiesc fără disonanțe reflecții despre scriitori români de ieri și de azi cu notații despre lumea postdecembristă și marile valuri ale schimbărilor, într-un stil marcat fie de naturalețea admirației unui împătimit de literatură, fie de acidul ironic al unei individualități care-și asumă independența opiniei și a faptei, indiferent la mirajele majorității.

Eugen Simion se dovedește și prin *Fragmente* un critic de factură clasică, în accepțiunea dată de Călinescu termenului, „recunoscător cărților” și situat strategic „în ariergarda avangardei”, nelipsit din bibliografiile tuturor epocilor literaturii române, construindu-și cu migală, atenție și trudă opera de folos multor semeni.

Loredana CUZMICI

Cuvânt înainte

Volumul *Fragmente Critice V* apare la o distanță de șapte ani față de cel precedent (2000). Îl pregătisem mai demult, dar, luat cu alte proiecte, l-am lăsat deoparte. Reluându-l, i-am schimbat, evident, structura și sumarul. N-am renunțat la criteriul cronologic, care mi se pare esențial când este vorba de exercițiu critic curent, dar am fost nevoit ca, din loc în loc, să grupez eseurile, articolele, reflecțiile mărunte despre o temă sau alta pentru a putea pune mai bine în lumină tema în discuție. Așa se face că volumul se deschide cu un text încheiat tocmai când mă pregătesc să scriu acest *Cuvânt înainte* (26 noiembrie 2007) și se termină cu un număr de interviuri din anii anteriori. Am recitit, cu această ocazie, textele publicate în revistele culturale sau în câteva ziare din Capitală (cu precădere în *Ziua*) și din provincie și am constatat că tema ce se repetă, aproape obsedant, este chiar tema literaturii și a scriitorului în lumea de azi, o lume care se desparte deseori brutal și ireversibil de valorile în care a crezut până acum. E bine, e rău? Este, în orice caz, ceea ce se întâmplă. Și, dacă se întâmplă, înseamnă că există o motivație profundă. N-a spus filosoful că tot ceea ce este rațional este real sau poate, invers: ceea ce este real este rațional?! Mulți cred că traversăm o epocă a sfârșiturilor: *epoca post-istorică, post-industrială, post-religioasă, post-umanistă, post-postmodernistă, sfârșitul ideologiilor, sfârșitul filosofiei, sfârșitul certitudinilor* etc. Cum se situează literatura în spațiul acestui maiestuos crepuscul numit și societatea cunoașterii sau societatea informațională? Iată ce-am vrut să discut în capitolul liminar al cărții de față intitulat *Sfârșitul literaturii?* La data când notez aceste rânduri nu știu dacă voi păstra, până la urmă, acest titlu și, dacă îl voi păstra,

voi pune sau nu semnul interogației. Deocamdată îl las așa cum este.

Ezitatea mea pornește din ezitatea subiectului ca atare sau, mai exact, din ezitatea celor care meditează la soarta literaturii. Așadar: *este literatura în criză, există o criză profundă, ireversibilă, definitivă a literaturii* sau e vorba doar de o schimbare a modelelor și a mentalităților ce însoțesc literatura? Opiniile sunt, se va vedea, divergente, radical divergente la acest punct. Unii, ca William Marx, cred că literatura europeană este în criză, începând cu secolul al XVIII-lea, alții, mai concilianți și mai aproape de adevăr, zic că devalorizarea literaturii a început odată cu dominația *formalismului, nihilismului și solipsismului* după cel de-al doilea război mondial (Tzvetan Todorov). În fine, sunt și glasuri mai apocaliptice, ca Richard Millet, care anunță sfârșitul literaturii și, în genere, sfârșitul artei, inclusiv al criticii literare, al scriiturii și al scriitorului (la acest punct se realizează și William Marx). Scriitorului nu-i mai rămâne decât să plângă pe ruinele literaturii. Jalea lui capătă însă, invariabil, o formă scriptică. Aici începe paradoxul literaturii de azi: toată lumea sau, mă rog, teoreticienii și eseistii profetează dispariția literaturii și, în acest timp, se scrie mult și se publică enorm. Câte cărți apar săptămânal în Franța? Două mii? Când mergi la un târg de carte din Occident ești încântat, ești sedus și ești pierdut: intri într-un ocean de cărți. Unde sunt semnele crizei, de ce acești eurosceptici din sfera culturii vorbesc tot timpul de sinuciderea fastuoasă a literaturii?

Adevărul este că există o criză reală a literaturii sub două aspecte cel puțin: o criză a profunzimilor (literatura a încetat să mai fie un *discurs despre lume*, a devenit un *discurs despre sine*, un *discurs autoreferențial*, cu alte cuvinte: a început să povestească propria funcționare). A doua criză majoră este criza lecturii, cu consecințele de rigoare. Cum scriu și în eseul citat: lectorul de azi, umilit de *flaubertieni* (cei care urmăresc să reconstituie *aventura scriiturii*, nu să reconstituie, cu imaginație și pricepere, *o scriitură a aventurii*, după disocierea făcută de celebrul terorist literar din anii '70, Jean Ricardou), lectorul, zic, citește *Harry Potter* și *Codul lui da Vinci*, nu

romanele lui Claude Simon, laureat al Premiului Nobel. Opțiune, desigur, regretabilă, dar regretele noastre elitiste, estetizante nu schimbă prea mult gustul unui public format, cu precădere, nu la școala criticii, ci la școala (industria) mediatică. Ce-i de făcut? O întrebare pe care, am observat, mi-o pun mereu în cartea de față. Încerc să răspund cu precauție pentru că literatura nu respectă, de regulă, niciun program. În 1946, G. Călinescu propunea un program fundamental pentru romanul românesc (diminuarea lirismului și a spiritului jurnalistic, creația de caractere, tehnica analizei etc.) și, după o vreme, constatăm că programul său este înghițit de o istorie care are alte priorități.

În *Fragmente critice V* este vorba nu numai de literatura pe care criticul literar încearcă s-o judece estetic, e vorba și de cel care scrie. Descopăr, dar, în articole o notă subiectivă accentuată pe care, altădată, am reprimat-o în chip sistematic în ideea că opera trebuie să primeze în cronica literară. Cred și azi același lucru, dar constat că, vrea, nu vrea, criticul nu reușește să-și suprime vocea în analiză. Este, probabil, un semn al timpului. Mai ales la un critic, cum este cazul celui care semnează aceste fragmente, care s-a ocupat în ultimele decenii mai sistematic de literatura subiectivă. Și-a asumat o temă, dar și tema a început să-l asume și să-l silească să vorbească despre sine.

Eugen SIMION

26. XI. 2007

„Fin de l'écriture, fin de l'écrivain, fin de la critique: derrière tous ces événements se dessine au fond une autre fin, celle de la littérature – ou d'une certaine idée de la littérature. Il est tentant d'imaginer quelle autre idée lui succédera. Qui sait peut-être si la relève n'est pas en train de s'accomplir sous nos yeux? Mais avant d'envoyer des faire-part de naissance, il convient de rédiger ceux de deuil. Tâche fort nécessaire, à une époque où les repères à partir desquels semblait se régler l'activité littéraire s'effacent de plus en plus vite.”

William MARX, 2005

„Il faut aller plus loin. Non seulement on étudie mal le sens d'un texte si l'on s'en tient à une stricte approche interne, alors que les œuvres existent toujours au sein d'un contexte et en dialogue avec lui; non seulement les moyens ne doivent pas devenir fin, ni la technique, nous faire oublier l'objectif de l'exercice. Il faut aussi s'interroger sur la finalité ultime des œuvres que nous jugeons dignes d'être étudiées. En règle générale, le lecteur non professionnel, aujourd'hui comme hier, lit ces œuvres non pas pour mieux maîtriser une méthode de lecture, ni pour en tirer des informations sur la société

où elles ont été créées, mais pour y trouver un sens qui lui permette de mieux comprendre l'homme et le monde, pour y découvrir une beauté qui enrichisse son existence; ce faisant, il se comprend mieux lui-même. La connaissance de la littérature n'est pas une fin en soi, mais une des voies royales conduisant à l'accomplissement de chacun."

Tzvetan TODOROV, 2007

SFÂRȘITUL LITERATURII?

Citesc într-o carte apărută recent (*L'Adieu à la littérature*): „De la sfârșitul secolului al XIX-lea literatura n-a făcut nimic altceva decât să-și pună în scenă propria moarte. Sinucidere anunțată? Poate. Dar, se știe, sinuciderea anunțată sus și tare nu sunt totdeauna acelea care sunt duse la capăt” (William Marx¹). Un alt teoretician (Antoine Compagnon), acela care a anunțat cu câțiva ani în urmă că demonul teoriei literare a obosit și că este cazul să-l trimitem la o casă de odihnă, susține și el, în lecția inaugurală ținută la Collège de France, în 2007, ideea că literatura secolului al XX-lea n-a făcut decât să-și regizeze sfârșitul într-un „un long suicide fastueux”². Tzvetan Todorov, teoretician al școlii formaliste, coordonatorul, alături de Gérard Genette, al revistei *Poétique*, a publicat, tot în 2007, o carte-manifest cu un titlu mesianic, *Literatura în primejdie*³, în care pune totul în discuție: literatura autoreferențială, metodele criticii literare, tirania teoriei literare, predarea literaturii în școală, în fine, pozițiile ideologice dominante în viața intelectuală din ultima jumătate de secol: *formalismul*, *nihilismul* și *solipsismul*. Trei puteri care au golit literatura de sens și au provocat, spectaculos sau nu, marginalizarea și chiar dispariția ei. O marginalizare pregătită îndelung, la foc mic, de către oamenii învățați. O dispariție anunțată și, încă o dată, bine lucrată. Todorov, care a participat la această operație, încearcă acum să salveze ceea ce mai poate fi salvat... Confesiune impresionantă, revenire

¹ William Marx: *L'Adieu à la littérature*. Histoire d'une dévalorisation, XVIII-XX siècle, Les Éditions de Minuits, 2005.

² Antoine Compagnon: *La littérature pour quoi faire?*, Collège de France / Fayard, 2007.

³ Éditions Flammarion, 2007.

spectaculoasă, îngrijorare de om înțelept care nu vrea să moară apărând, de dragul consecvenței, un concept falimentar sau, cel puțin, un concept care, inițial pozitiv, creator, a produs „victime colaterale”. În cazul de față, victima este chiar literatura, ca terapeutică a ființei, ca instrument de cunoaștere și plăcere estetică. O poziție intelectuală ce merită a fi examinată cu atenție pentru că ea pune în discuție locul și rolul literaturii în sistemul actual de învățământ și, în genere, statutul ei în lumea postmodernă.

Dacă Tzvetan Todorov și Antoine Compagnon nu acceptă decesul literaturii și încearcă să afle o cale de ieșire din criză, alți esești, moraliști, sociologi, antropologi dau ca sigură dispariția literaturii și încearcă să-i determine cauzele și urmările. Cauzele duc departe, în afara literaturii, rădăcinile răului se află, spun ei, în sistemul în care trăiește lumea contemporană. Richard Millet¹, de pildă, este foarte categoric în această privință. Reflecțiile sale vizează sistemul politic liberal, construcția politică a comunității europene, dominația mediatică, cinismul editorilor, ierarhiilor sociale și culturale (false, catastrofale) și chiar ceea ce el numește „o hermeneutică distantă, mai puțin cinică și mai mult disperată” care ar funcționa actualmente în interiorul literaturii. Așadar: toată lumea este vinovată, în primul rând scriitorul care a trădat limba și „gramatica lumii” – zice Richard Millet în acest discurs cu accente profetice. Autorul nu-i un necunoscut. A publicat 30 de cărți la edituri importante (Gallimard, Mercure de France, Fayard, La Table Ronde, P.O.L), unele dintre ele reluate în colecția „Folio”. Este, în mod programatic, un *altermondialist* și privește cu un ochi neliniștit „ordinea tenebroasă” a lumii de azi. Îi suspectează pe „les declinistes, les sociologues, les bondieusards et les dissidents professionnels” și crede în mod sincer că am intrat, toți, – *nihiliști, formalști, solipsiști, bigoți, decliniști* – într-o lungă și stranie iarnă a spiritului. „Les declinistes” sunt aceia care, pe urmele lui Spengler, anunță de un secol căderea Occidentului. Un termen care ar putea fi reținut. Mă gândesc că avem și noi,

românii, „decliniștii” noștri. Și ei prevăd, de multă vreme, prăbușirea spirituală a occidentului. Richard Millet vine din interiorul sistemului occidental și critică vehement aproape toate compartimentele, de la limbă la morală. Ideea lui centrală este că asistăm la „l'effondrement du vertical au profit de l'horizontal”, cu alte vorbe: la o aplatizare, mediocrizare a spiritului, la o devalorizare generală a valorilor; în fine, trăim, toți, într-o lume care și-a pierdut chiar sensul de a avea un sens, o lume complet despiritualizată.

Argumentele acestui nou profet mândros pe lumea postmodernă nu sunt deloc de neglijat. El vorbește, de pildă, despre disoluția individului în mase (fenomen, ne amintim, de care vorbea cu îngrijorare, cu 70 de ani în urmă, și Ortega Y Gasset), de puterea mai mare pe care o are în societatea de azi un „histrion-televizat” (îi spune el) decât un premiu Nobel, de această „l'esthétique du prêt-à-porter” care se poartă pe piața culturală de azi. Observații corecte, interogații neliniștitoare. *Care este locul ficțiunii într-o lume deja ficționalizată prin minciună? Cum poți să fii scriitor în această deziluzie generală, „dans cet oubli du passé” și într-o limbă sărăcită, desfigurată („une langue de bas-empire”) și într-o literatură care a devenit o formă de servitute?* – întreabă Richard Millet. Întrebări, încă o dată, nu lipsite de sens. Ușor panicate, e adevărat, umflate de o retorică decepționistă. O neliniște ce bate spre un nihilism negru, dar temele discursului său sunt în bună parte reale. Ce-i de făcut în această situație? Richard Millet nu vede o cale de ieșire din criză. Profetismul lui se oprește la porțile neantului: „oui, la littérature est à présent adossée à une néant dont elle ne se distingue que par le surgissement grimaçant de son inanité”. Și, ca o concluzie: „Nous serons bientôt seuls. Nous cheminons dans la désolation et dans l'angoisse, mais aussi dans une jubilation qui n'appartient qu'à nous. Jamais nous n'avons eu à montrer plus de courage, surtout si l'on accepte l'idée que la littérature est entrée en agonie. Notre langue s'est épuisée dans l'idée qu'elle a d'elle-même, telle que l'avaient perpétuée quatre siècles d'alliance entre le politique et le littéraire. Elle n'a plus de miroir humain ni de ciel. Nous sommes des héritiers sans

¹ Richard Millet: *Désenchantement de la littérature*, Gallimard, 2007.

LIBRIS | We know books

descendance. Nous sommes seuls. Nous ne sommes pas de vrais pères. Nous n'avons plus d'autorité sur la langue, ni sur la jeunesse. Nos écrits sont probablement voués à l'oubli. Nous sommes les contemporains d'un effondrement. L'Université ne nous sauvera pas. La figure de l'abominable n'est plus le «tueur de cygnes» de Villiers, mais le consentement de l'Occident à sa propre négation – fatalité crépusculaire qui est au cœur des sociétés humaines. L'enténébrement du monde entraîne la déchéance de l'écrivain, qui n'est plus qu'un lecteur dépossédé de sa fable, ou une fable en quête de scripteur”.

Așadar: într-o lume care și-a pierdut valorile, o lume ce se întunecă, o lume ce trăiește într-o *orizontalitate* descurajantă, *mozaicată* de minorități divergente și slăbită de un refuz masiv al autorității ei, scriitorul plutește, singur, în disperare și angoasă; limba lui este secătuită, opera lui este nulă, tinerii nu-l ascultă, societatea nu-l stimează; scriitorul a devenit în occidentul de azi (care acceptă propria negație) „nimic altceva decât un cititor deposedat de povestea lui sau o poveste în căutarea unui scriptor”... Richard Millet termină discursul lui cu o viziune care adună toate negativitățile acestei „lumi întenebrate”: proliferarea dublului, clonajul, credința multora că un univers analog (virtual) este preferabil universului ce ne poartă; scriitorul nu are moștenitori (spirituali, desigur), arta lui s-a însingurat, modelele culturale se sting în deriziune. Există, totuși, o șansă pentru literatură? „Literatura nu mai înseamnă nimic, nici economic, nici simbolic” – crede Richard Millet. „Viitorul aparține insomniacilor”. Sfârșitul literaturii este aproape, fiecare îl trăiește cum poate, în liniște sau cântând, ca Zeul Pan, în crepusculul unei mitologii pierdute... Un *sfârșit istoric* sau o simplă *criză postistorică*? Eseistul pare a fi îngrozit de concluzia la care a ajuns, așa că evită să dea un răspuns limpede la această întrebare. Promite doar să scrie în continuare, cu moartea în suflet, și într-o solitudine demonstrativă, pentru a denunța decadența spiritului, crimele împotriva limbii („distrugerea unei limbi este o crimă nu numai contra spiritului, dar și contra omului”), *orizontalitatea* unei lumi pe cale să-și piardă miturile, criteriile, valorile, trecutul, pe scurt: totul.

Acestea sunt, în rezumat, opiniile lui Richard Millet, un moralist, îmi dă sentimentul, din familia spirituală a lui Cioran. Deosebirea este că nihilismul lui Cioran este metafizic și privește condiția omului indiferent de lumea în care trăiește, în timp ce autorul acestui „désenchantement” gândește literatura în configurația societății postmoderne. Nu-mi propun să-i confirm sau să-i resping ideile (unele, indiscutabil, juste, altele – cele mai multe – apocaliptice), vreau doar să semnaliez la rândul meu faptul, indiscutabil, că în „l'ère du soupçon” scriitorul nu se simte bine și că „le declinisme spenglerien” începe să fie o filosofie acceptată, adâncită, generalizată în lumea intelectuală occidentală. Euforia din 1968 s-a risipit, revoluționarii radicali de atunci au intrat în Parlamentul european sau propăvăduiesc, azi, viziuni crepusculare, în fine, filosofii culturii cred că artele, literatura (cultura, în genere), a atins un capăt și capătul dă spre neant... Cei mai puțin anxioși, ca Tzvetan Todorov, spun doar că acest capăt atinge o zonă primejdioasă și că mai poate fi salvat ceva. Să facem, dar ce? și, dacă știm ce, putem să schimbăm cursul lucrurilor, să învingem puterea mediatică, dezinteresul pentru cultura autentică, agresiunea Kitschului în societatea meritocrației? Iată întrebările la care îmi propun să răspund în eseul de față, pornind de la opiniile citate mai înainte. Opinii care, repet, nu sunt izolate și nici lipsite, cel puțin unele dintre ele, de adevăr. Ele exprimă o stare de spirit comună, la est, ca și la vest, chiar dacă argumentele (cauzele) sunt diferite. Occidentul acuză *orizontalitatea* meritocrației sale, prăbușirea valorilor, orientul european nu s-a vindecat încă de bolile totalitarismului în care a trăit o jumătate de secol. Iar când a intrat în regimul libertății, a contractat altele...

1. O epocă a sfârșiturilor

Cu ce să încep? Cu ideea, îmbrățișată de mulți antropologi și filosofi ai culturii, că am intrat de câteva decenii într-o *epocă a sfârșiturilor* sau a *post-urilor*: epocă post-industrială, post-istorică, post-creștină, post-națională, post-postmodernă

și, în ceea ce privește viața spiritului, navigăm toți, confuzi și angoasați, în epoca post-umanismelor europene. O stare de spirit pe care Heidegger o anticipa în 1966. „Filosofia – spunea el într-un interviu publicat zece ani mai târziu în «Spigel» – și-a dat obștescul sfârșit [...] Filosofia nu va putea opera nicio schimbare directă, nemijlocită a stării actuale a lumii; acest fapt este valabil nu numai pentru filosofie, ci pentru tot ceea ce înseamnă reflecție și aspirație omenească. Doar un zeu ne mai poate salva [...] rolul de până acum al filosofiei este luat de către știință”. Filosofia se dizolvă, crede Heidegger, în științele particulare. Locul ei va fi luat de cibernetică...¹ Nici oamenii de știință nu sunt mai optimiști. Fizicianul și filosoful Ilya Prigogine, laureat al premiului Nobel, scrie într-un studiu care se cheamă *Sfârșitul certitudinilor*, că lumea actuală a intrat într-o „dinamică a sistemelor instabile”. Ceea ce înseamnă că, până acum, ea a fost condusă de *legi deterministe*, iar de aici înainte va fi dominată de *legi probabiliste*. Trăim, așadar, într-o lume – fizică și socială – formată, zice fizicianul filosof, din „structuri disipative”, într-un precar echilibru al incertitudinilor, insecurităților, fluctuațiilor și probabilităților. Șansa omului este de a se strecura printr-un spațiu îngust, *spațiul de trecere*, care desparte vechea concepție deterministă (unde nu mai este loc pentru *creativitate*) și ideea lui Dumnezeu „qui joue aux dèș”, zice Prigogine, adică lumea aleatorie, hazardul în care nu mai este loc pentru *rațiune*. Dacă este așa, atunci nici literatura nu are cum să fie sănătoasă, prosperă, credibilă. A intrat și ea în „dinamica sistemelor instabile”, trăiește și ea acest „sfârșit al certitudinilor”. William Marx spune că această criză a început demult, în secolul al XVIII-lea, atunci când literatura a început să-și schimbe forma, funcția și misiunea... A urmat, zice teoreticianul amintit, o fază de expansiune, apoi alta de autonomizare și, în fine, cu un secol în urmă, a început devalorizarea literaturii. Trecem, azi, printr-un proces evident de ruptură care se adâncește tot mai mult și care, în fond, nu înseamnă altceva decât despărțirea de literatură. Un „adio” care este semnul

¹ Cf. *Caiete Critice*, 6-7, 2007; traducere de Daniel Stuparu.

unui sfârșit apropiat: „la littérature de l’adieu, soumise à une crise existentielle permanente”... Trei *sfârșituri* se profilează în prezent în literatură, mai zice William Marx: acela al *scriiturii*, al *scriitorului* și al *criticii*... Și adaoga: „trei sfârșituri care seamănă mai degrabă cu o sinucidere colectivă”. O sinucidere, cum am observat deja, bine pusă în scenă, un spectacol care a început la sfârșitul secolului al XIX-lea și s-a jucat, cu alți actori și alte măști, tot secolul al XX-lea.

Dar acum? Acum s-a văzut ce se întâmplă: încheiem conturile, flotăm într-o indiferență generală, ne jeluim pe ruine, gândim apocalipsuri și visăm resurecții imposibile în ordine rațională. Este vorba de o epuizare a speciei (cum se întâmplă adesea în natură) sau o dispariție provocată de *le dehors* (de bolile, mentalitățile unei civilizații ce se pregătește să-și încheie ciclul de evoluție)? Demonstrația lui William Marx se bazează pe trei studii de caz: 1) renunțarea lui Arthur Rimbaud la poezie, la 21 de ani, și plecarea spre Africa de Nord, urmată de o absență enigmatică; gestul lui este semnificativ, zice eseistul acesta care știe să citească semnele literaturii, fuga lui Rimbaud înseamnă, în fapt, sfârșitul poeziei (literaturii); 2) în 1892, Valéry trece printr-o criză mentală teribilă după care decide să abandoneze scriitura poetică; începe să studieze fizica și matematicile, până în 1917, și acest abandon este pus de William Marx în legătură cu Rimbaud și cu ideea că literatura se apropie, ireversibil, de sfârșit; este clar, scrie William Marx, că Monsieur Teste trăiește drama lui Rimbaud și că, „pronumele real al Domnului Teste nu-i Edmond, ci Arthur”... De la acest model ar începe totul în cariera intelectuală a lui Paul Valéry: absențele și revenirile, ostilitatea lui față de biografie și confesiune, convingerea lui că poemul nu-i scris *practic de nimeni*...

Trebuie să spun că nu-i prea limpede cum se înlănțuie aceste lucruri în demonstrația lui William Marx, dar observ că el încearcă să le lege; interpretarea dată *absenței* lui Valéry este, oricum, inedită. Bunul simț și cronologia evenimentelor ne spun însă altceva, și anume că, nemulțumit de literatură, poetul a părăsit-o pentru a putea studia legile unor științe exacte, să-și perfecționeze spiritul, să adâncească cunoașterea